

From Intelligence Officer to Rebel Leader: What Broke Nikifor Grigoriev?

UDC 94:355/359-05.355/359.08

DOI: <https://doi.org/10.15421/1726130>**Prokopets Dmytro**Ph.D. Student, <https://orcid.org/0009-0007-0192-5290>, kladez.znaniy@gmail.com

Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

Abstract.

Relevance. The article is devoted to the analysis of the personal evolution of Nikifor Aleksandrovich Grigoriev, a well-known leader of a powerful insurgent movement in Southern Ukraine in 1919, from a career officer and army scout to the ataman of the insurgents during the Liberation Struggles of 1917–1921 in Ukraine. Since his life path to the organization of a strong insurgent formation in the southern provinces of Ukraine in the summer of 1918 is little known and not fully covered in historiography, the relevance of overcoming this scientific gap is extremely useful.

Purpose. Identifying the reasons for the practical and psychological transformation of Nikifor Grigoriev from a career officer of the Russian Imperial Army, and later an officer of the UNR and Ukrainian State armies, to the leader of a powerful insurgent movement in Southern Ukraine.

Results. The main milestones of his military biography are clarified, with an emphasis on the analysis of the period of the initial stages of the Ukrainian Revolution (i.e., from March 1917 to the summer of 1918). The shortcomings of modern Ukrainian historiography in the presentation of biographical materials regarding N. Hryhoriev are revealed. The influence of S. Petliura and generals S. Drozdovsky and O. Ragozy on the formation of N. Hryhoriev as an independent military leader is assessed. The patterns of influence on the evolution of N. Hryhoriev's attitude to military service and service to the Ukrainian state of external factors of the development of political events in Ukraine during the time of the Central Rada and the first months of the reign of Hetman P. Skoropadsky are characterized.

Conclusions: The conclusions are drawn that the personnel policy of the Minister of War O. Ragozy and external factors of the attitude of the government of the Ukrainian state to the peasantry and the military led to N. Grigoriev's disappointment in the service of Hetman P. Skoropadsky and the acceptance of the idea of fighting against him by S. Petliura.

Keywords: Liberation struggles, Ukrainian revolution, insurgent movement, military service, World War I, intelligence officer, ataman

Від офіцера-розвідника до повстанського лідера: що зламало Никифора Григор'єва?

Прокопеч Дмитро

Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)

Анотація

Актуальність. Стаття присвячена аналізу особистої еволюції відомого у 1919 р. лідера потужного повстанського руху на Півдні України Никифора Олександровича Григор'єва від кадрового офіцера та армійського розвідника до отамана повстанців часів Визвольних змагань 1917–1921 рр. в Україні. Оскільки його життєвий шлях до організації ним влітку 1918 р. міцного повстанського формування в південних губерніях України маловідомий і не повно висвітлений в історіографії, актуальність подолання цієї наукової прогалини є вкрай корисним.

Мета. Виявлення причин практичної та психологічної трансформації Никифора Григор'єва з кадрового офіцера Російської імператорської армії, а згодом офіцера армії УНР та Української держави на очільника потужного повстанського руху на Півдні України.

Результати. З'ясовані основні віхи його військової біографії з перевагою в аналізі періоду початкових стадій Української революції (тобто з березня 1917 по літо 1918 рр.). Виявлено недоліки сучасної української історіографії у поданні біографічних матеріалів стосовно Н. Григор'єва. Оцінено вплив на становлення Н. Григор'єва як самостійного військового лідера з боку С. Петлюри та генералів С. Дроздовського й О. Рагози. Охарактеризовано закономірності впливу на еволюцію відношення до військової служби й служби Н. Григор'єва Українській державі зовнішніх факторів розвитку політичних подій в Україні за добу Центральної Ради й перших місяців правління гетьмана П. Скоропадського.

Зроблено висновки, що кадрова політика військового міністра О. Рагози та зовнішні фактори відношення уряду Української держави до селянства й військових призвели до розчарування Н. Григор'єва службі Гетьману П. Скоропадському та прийняття ідеї боротьби проти нього С. Петлюри.

Ключові слова: Визвольні змагання, Українська революція, повстанський рух, військова служба, Перша світова війна, розвідник, отаман

Вступ.

Никифор Олександрович Григор'єв (1884–1919 рр.) увійшов в історію України та російського постімперського простору як один із самих неординарних персонажів триваючого на його теренах у 1917–1922 2 рр. військово-політичного конфлікту, який відомий український історик О. І. Гуржій класифікував як громадянська війна революційних і контрреволюційних сил в Росії (Гуржій, 2004, с. 164). Згідно сучасної класифікації за великим гатунком, вона була одним з елементів Української революції чи українських Визвольних змагань 1917-1921 рр. (обидва терміни де-факто як синоніми активно використовуються в українській історіографії).

Здійснивши 7-22 травня 1919 р. виступ (фактично заколот) проти радянської влади, він майже до розпаду СРСР характеризувався «авантюристом й проходимцем», а його заколот класифікували не інакше як «кулацьким» (Краснознамённый Одесский). Між тим, цей виступ, що розпочався з Універсалу Н. Григор'єва до українського народу (Отаман Григор'єв. Універсал) виявився одним із самих потужних і небезпечних викликів радянській владі, яка багнетами протягом 1918-1920 рр. встановлювалася в Україні. Як відомо, він вкрай активними і жорсткими методами був ліквідований вже на межі травня-червня 1919 р., а сам Никифор Григор'єв був вбитий 27 липня 1919 р в селі Сентовому Херсонської губернії (близько Олександрії) батькою Махно (Черкаська).

Проте такий перебіг подій у короткий період весни-літа 1919 р. стався насамперед завдяки особистим якостям, харизмі та знаковим військовим успіхам самого Никифора Олександровича, який протягом літа 1918 р. – весни 1919 р. створив по-суті 15-20 тисячну повстанську армію, котра вкрай успішно служила Директорії УНР ліквідуючи наслідки гетьманського правління на Катеринославщині й Херсонщині, а з початку 1919 р., перейшовши на службу до червоних, надзвичайно успішно зміг захопити Миколаїв та Одесу, що не тільки забезпечило повернення радянської влади у південні райони України, а й суттєво сприяло евакуації військ Антанти у березні-квітні 1919 р. з нашої території.

Мета дослідження полягає у виявленні причин становлення (еволюції, практичної та психологічної трансформації) Никифора Григор'єва з кадрового офіцера Російської імператорської армії, а згодом офіцера армії УНР та Української держави на очільника потужного повстанського руху на Півдні України.

Методологія. В основу нашого дослідження покладені основні засади постпозитивістської методології, яка на сьогодні є найбільш популярною в сучасній світовій і українській історіографії методологічною концепцією. Сучасний постпозитивізм – це позитивізм, у рамках (межах) якого очікується очевидна тенденція до пом'якшення

вихідного методологічного радикалізму й установка на аналітику ролі соціокультурних чинників у динаміці історичної науки. Він висуває методологію дослідницьких програм, тобто ідеї гуманізації науки, теоретичного плюралізму і історичного контексту науки (Постпозитивізм). Методологічним інструментарієм дослідження стали загальнонаукові методи: історичний, аналізу-синтезу та системно-структурний; спеціальні наукові методи – генетичний, порівняльний, біографічний, метод вивчення продуктів діяльності та метод образу, спрямовані на виявлення формування та еволюції уявлень про нашого героя в історіографії (Болдырь & Чернов, 2010).

Втім, для відтворення кар'єри Никифора Григор'єва у період 1917-1918 рр., що по суті є предметом статті та виявлення еволюції його переходу від кадрового офіцера до повстанського командира, а головне – організатора потужного повстанського руху, активно застосовувався індукційний метод, тобто виведення загальних закономірностей (в нашому випадку – відтворення його службової біографії) з приватних (дрібних) фактів, насамперед історіографічних.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Діяльність Никифора Григор'єва в історіографії представлена лише в двох аспектах – кар'єрно-біографічному (загально-біографічному) та в якості одного з потужних лідерів повстанського руху на Півдні України, де він офіційно іменувався (в документах УНР, більшовиків та власних) як отаман (отаман Херсонщини та Таврії). Перший аспект представлений в роботах, які носять здебільшого довідниково-енциклопедичний характер (Бойко, 2004, с. 198-199; Гуржій, 2004, с. 167; Тинченко, 2007, с. 122). Через характер робіт такого плану, стосовно Н. О. Григор'єва ми можемо підкреслити лише ключові віхи його біографії, військової та повстанської кар'єри. При цьому, всі автори відповідних публікацій (а їх кардинально більше, ніж нами відібрані й представлені, як найбільш репрезентативні), користуючись одним і тими є джерелами, за деяким виключенням, подають здебільшого вкрай стандартні свідчення про відомого отамана. Спроби вийти за ці рамки «стандартності», на наш погляд призводять до представлення помилкових свідчень, на що в даній публікації ми звернемо увагу.

Автори, які предметно досліджують діяльність Н. Григор'єва в першу чергу як повстанського отамана (Горак, 2013; Лисенко, 2008; Савченко, 2011, с. 138-207), намагались ретельно розібрати як кар'єрну (в якості вже отамана) біографію Никифора Григор'єва, виявити причини, характер його повстанського руху і антирадянського виступу та з'ясувати з фактори, які призвели до придушення радянською владою «григор'євщини» (офіційний термін за радянських часів) й загибелі отамана від кулі Нестора Махно.

Здебільшого з тими чи іншими вадами та успіхами усім вищеназваним авторам і не тільки ним це вдавалося. Проте, ключовий момент – як і через що офіцер Н. О. Григор'єв став повстанським лідером, у всіх дослідників по факту випадає з поля уваги.

Наша стаття призвана подолати цю історіографічну проблему.

Результати дослідження.

На початок гострих політичних перетрубацій в Російській імперії, пов'язаних з Лютневою революцією 1917 р., Никифор Олександрович Григор'єв (1884-1919) був кадровим офіцером Російської імператорської армії з 16 річним (з 1901 р.) досвідом військової служби (Тинченко, 2007, с. 122). Розпочавши її як доброволець по 2-му розряду (по суті – унтер-офіцер чи молодший командир), він у 1909 р. закінчив прискорений курс (так званий 3-й розряд) Чугуєвського піхотного юнкерського училища.

За вказаний період, за його плечима чималий досвід військової служби (двічі в регулярній армії – у 1901–1910 рр. та 1914–1917 рр. й службі у запасі в якості чиновника – 1910–1914 рр. у складі 60-го піхотного Замосцького полку, гарнізон котрого був в м. Одеса) і значний бойовий досвід – Російсько-японська війна 1904–1905 рр. та два фронти (Північно-західний та Західний) Першої світової війни 1914–1917 рр. (для Східного театру військових дій). Три поранення, одна контузія, 4 офіцерські ордени (Святого Станіслава 2-го та 3-го ступеня й Святої Анни 3-го та 4-го ступеня – всі за Першу світову), 3 солдатських Відзнаки Военного ордену – Георгієвських хреста (4-го, 3-го та 2-го ступенів) – всі за Російсько-японську війну та солдатська медаль «В пам'ять про Російсько-японську війну».

Н. О. Григор'єв за часів Російсько-японської війни проявив себе як сміливий вояка і молодший командир (унтер-офіцер). З самого ж початку бойових дій Першої світової війни, Никифор Олександрович зарекомендував себе як лихий обер-офіцер 256-го Єлисаветградського піхотного полку 64-ї піхотної дивізії, через що 22 жовтня 1914 р. отримав першу свою самостійну посаду – командира команди дивізійної розвідки (Список Г. г. офицеров). А 2 листопада 1916 р. Н. О. Григор'єв отримав звання штабс-капітана (Приказы о чинах военных 1916 года), яке дозволяло йому очолювати окрему військову частину.

На наш погляд, ключову роль у визначенні подальшої кар'єри Никифора Григор'єва відіграв його безпосередній начальник - Генерального штабу полковник М. Г. Дроздовський (1881–1919). З травня 1915 по січень 1917 рр. цей надзвичайно сміливий і талановитий офіцер був начальником штабу 64-ї піхотної дивізії (Тинченко, 2007, с. 508-509). Команда розвідників дивізії на чолі з поручиком, а в подальшому і штабс-капітаном Н. Григор'євим-Серветником була умовно висловлюючись «лівою рукою М. Г. Дроздовського» («правою» був сам штаб

і його чини). В першу чергу тому, що переважно завдяки здобутою підлеглими Н. Григор'єва інформації, штаб М. Г. Дроздовського мав можливість ефективно працювати.

М. Г. Дроздовський та Н. А. Григор'єв-Серветников були представниками одного покоління і судячи з вивчених біографій обох офіцерів, їх дух та характер в значній ступені були схожі. Саме тому, коли в січні 1917 р. М. Г. Дроздовський отримав нове призначення – він очолив штаб 15-ї піхотної дивізії, яку передбачалося зробити одним з ударних підрозділів Румунського фронту (Буравченко, 2004, с. 467), близькі до нього офіцери теж отримали відповідні посади у частинах цього з'єднання.

Важко сказати, коли конкретно Н. Григор'єв залишив 64-ту піхотну дивізію. Однак ймовірно відбувається це у квітні, коли сам М.Г. Дроздовський одночасно з існуючою посадою стає командиром 60-го піхотного Замосцького полку. Те, що до війни в його штаті як офіцер запасу був Н. Григор'єв, М. Дроздовський не міг не знати. Втім, штатний розклад як полку так і дивізії був скоріше за все зайнятий і посади для штабс-капітана Григор'єва там не виявилось. Проте, формально до дивізії був приписаний 35-й піхотний запасний полк, який на той час розташований був у Феодосії. Саме тому штабс-капітан Григор'єв-Серветник ймовірно на початку квітня 1917 р. отримав призначення на посаду начальника навчальної й кулеметної (чи навчальної кулеметної) (35-й пехотный запасный полк) команди 35-го запасного піхотного полку (м. Феодосія), який вкрай повільно розгортався з травня 1916 р. Не слід думати, що таке призначення було пониженням Н. Григор'єва. На наш погляд, М. Дроздовський доручив штабс-капітану Григор'єву надзвичайно актуальне у той час завдання – з майбутніх кулеметників саме у вказаний період і саме за ініціативою полковника Дроздовського формувалися перші в Російській імператорській армії загороджувальні загони із числа розвідників (Тинченко, 2007, с. 136-137). І найкращою кандидатурою для такої справи як раз і був штабс-капітан Н. Григор'єв.

Між тим, не можна виключати і версію, що Н.А. Григор'єв був переведений у 58-й Прагський піхотний полк той самої дивізії, який до Першої світової війни квартирувався на м. Миколаїв, а у 1917 р. саме у тому ж місті був розформований (Ковалева & Чистов, 2020). За свідченням відомого українського військового історика Ярослава Тимченка, Н. Григор'єв під час Першої світової війни брав в ній участь саме у складі цього полку (Тинченко, 2007, с. 122). Виходячи з факту того, що його послужний список до січня 1917 р. пов'язаний виключно з 64-ю піхотною дивізією, служба Н. Григор'єва у 58-му Прагському піхотному полку не може бути раніше 1917 р. Тим більше, що в подальшому, військова кар'єра Н. Григор'єва буде з цим полком пов'язана також.

Між тим, в період весни 1917 р. дезінтеграційні процеси в повній мірі охопили Російську імператорську армію. За чисельними свідченнями, в цей час Н. Григор'єв був переведений в гарнізон м. Бердичев як командир роти 56-го Житомирського піхотного полку. Однак подробиці його перебування там відсутні. Ймовірно це було типове службове й тимчасове відрядження.

Як би там не було, але на початку травня 1917 р. Н. Григор'єв вперше змушений був поринути у політику. 5-8 травня 1917 р. він був направлений в якості делегата на Перший Всеукраїнський військовий з'їзд (або З'їзд фронтовиків) що проходив у Києві, де ймовірно познайомився з його справжнім героєм – С. В. Петлюрою (1879-1926) (Литвин, б.д.) й потрапив під його вплив.

Цікаво відмітити, що в тому ж місяці, проте дещо пізніше – 10-27 травня в Одесі відбувся з'їзд Румчероду (солдат Румунського фронту, Чорноморського флоту й Одеського військового округу) на який в якості делегата був направлений полковник М. Г. Дроздовський. На цьому з'їзді він виступив і радикально проти президії, що складалася з есерів та зміг провести свою резолюцію про заборону солдатським комітетам втручатися у оперативні розпорядження командного складу (Буравченко, 2004, с. 467).

Через брак об'єктивних джерел, на сьогодні важко сказати випадковістю чи узгодженим кроком була синхронність перебування Н. Григор'єва та М. Дроздовського на аналогічних по суті, втім різних по спрямуванню з'їздів представників армійських та флотських мас ще поки Збройних сил Російської імперії. Беззаперечним залишається лише результат цих дій для Н. Григор'єва – він ідеологічно розходиться з М. Г. Дроздовським. Прихильник самостійності дій Н. Григор'єв починає сприймати ідеї революції і стає противником колишніх порядків. В протилежність ньому, впевнений монархіст М. Дроздовський починає активно шукати та застосовувати засоби підтримання дисципліни в лавах армії, що по-факту розвалюється й не в змозі призупинити центробіжні тенденції починає протистояти їм. Врешті решт це в подальшому призведе до формування М.Г. Дроздовським окремого загону (бригади) яка з грудня 1917 по квітень 1918 р. здійснить унікальний перехід від Ясс до Новочеркаська, виступивши одним зі стовпів молодого «білого діла», яке як раз в той період зароджувалося.

А от штабс-капітан Григор'єв стає прихильником концепції С. Петлюри щодо українізації армії й одночасно вступає до лав Української Партії соціалістів-революціонерів (есерів) (Тинченко, 2007, с.122), де поступово, на наш погляд, схиляється у бік їх військової концепції – «народної міліції» яку висували українські соціал-демократи та українські ліві есери - боротьбисти. Його бойовому

і одночасно вільнолюбному характеру подібні зміни у самій консервативній державній структурі, котрею завжди були збройні сили без сумніву імпонували. В тому числі й тому, що революційний період, який активно і швидко змінював все, молодому і амбіційному офіцеру могли слугувати трампліном для його нової та швидкої кар'єри. А підставами для такого твердження було те, що прискорений офіцерський курс, який у 1909 р. в Чугуєвському піхотному юнкерському училищі опановував тоді ще зауряд-прапорщик Григор'єв приділяв особливу увагу в предметі «Воєнна історія» діям Наполеона I Бонапарта. І Никифор Олександрович без сумнівів в нових політичних умовах не міг не приміряти аналогії з великим французьким полководцем пов'язаних, на собі.

Саме тому, як член Української Партії соціалістів-революціонерів та представник Української Центральної Ради, Н. Григор'єв наприкінці 1917 р. прямує на Південно-Західний фронт в якості помічника комісара УЦР (Тинченко, 2007, с. 122). Втім, скоріше за все, його відрядження у діючу армію відбулося раніше (липень-серпень 1917 р.) і було пов'язано з роботою по активній українізації колишніх частин цього фронту (інакше як пояснити практично повну відсутність біографічних свідчень стосовно Н. Григор'єва влітку-осені 1917 р.).

Тут слід зазначити, що українізація в частинах Південно-західного фронту, насамперед у 34-му армійському корпусі, яким командував генерал-лейтенант від кавалерії П. Скоропадський (1873-1945) проводилася швидкими темпами (за планом – лише місяць на неї відводилось (!)) за розпорядженням зверху. По факту – за прямим наказом останнього командувача Російською армією генерала Лавра Корнілова (1870 - 1918). Більшість російського генералітету, в тому числі (офіційно) й майбутній Гетьман Павло Скоропадський з такою, по суті реформою колишньої імператорської армії згодні не були, про що згадує у своїх мемуарах генерал А. І. Денікін (1872-1947) (Деникин, 1921, с. 201-202).

Між тим, доволі значна когорта «окопних» офіцерів-українців, до лав котрої і входив штабс-капітан Григор'єв, жваво підтримали українізацію. Однак в реаліях літа-осені 1917 р. її проведення зіткнулося з цілою низкою об'єктивних перешкод, головними з яких була більшовизація армії та її здебільшого анархізація. По факту, колишня російська імператорська армія розвалювалася шляхом обрання солдатами й офіцерами того чи іншого політичного табору чи простого, втім надзвичайно масового дезертирства особового складу з її лав. Не оминув цей процес і частини 1-го українського корпусу (колишнього 34-го армійського) під командуванням П. Скоропадського.

Об'єктивно, таким дезінтеграційним діям сприяла і політика Української Центральної Ради в

цілому. Намагаючись не поривати різко і остаточно з Росією, політичні лідери цього органу своїми діями фактично гальмували українізацію всупереч радикальним ідеям Симона Петлюри, якій після I Всеукраїнського військового з'їзду був формальним проводарем української військової політики (як голова Українського генерального військового комітету при Центральній Раді з 8 травня і Генеральний секретар з військових справ (тобто де-факто військовий міністр) з 8 липня) (Цалик).

Втім, як відомо, радикалізм С. Петлюри у військових справах був прийнятий «у багнети» українськими діячами Центральної Ради й 18 грудня 1917 р. він був відправлений у відставку «за перевищення повноважень». Новим Генеральним секретарем з військових справ стає Микола Порш (1879-1944), який абсолютно не відповідав ані високій посаді, ані складній військово-політичній ситуації кінця 1917 – початку 1918 рр. Йому катастрофічно бракувало твердості й рішучості, а головне – фахових знань у військовій галузі.

Між тим, саме він 26 грудня 1917 р. віддав розпорядження про повну демобілізацію армії (українізовані частини, де українські солдати складали понад 95% особового складу), яке остаточно дезорієнтував і деморалізував по суті, так остаточно і не створену Українську армію, оскільки при формуванні нових «боєздатних» частин уряд УНР зіткнувся з рядом проблем. Якщо в кінці листопада – на початку грудня 1917 р. керівники УЦР могли розраховувати на майже 400 тис. бійців (Солдатенко, 1999, с. 383), то до кінця грудня 1917 - січня 1918 р. процеси розкладання армії привели до того, що проти 12 тисячного більшовицького війська, що наступав на Київ, уряд УНР зміг виставити розрізнені й мало боєздатні частини загальною чисельністю близько 15 тисяч бійців (Солдатенко, 1999, с. 415-416).

Н. Григор'єв як український есер беззаперечно підтримував політику Української Центральної Ради, одержавши від неї чин підполковника, що хронологічно співпало з початком Першої радянсько-української війни (21.12.1917 – 12.06.1918 рр.). Однак посада, на яку він був призначений була скоріше адміністративна, ніж військова. Під прізвищем Серветник він у лютому-квітня 1918 р. був уповноваженим УЦР по демобілізації частин й установ особливої армії колишнього російського Південно-західного фронту (Тинченко, 2007, с. 122).

Така посада і відповідна діяльність Н.А. Григор'єва свідчила про те, що він в цілому розділяв ідеї перетворення української регулярної армії (концепція С. Петлюри) на «народну міліцію» (концепція М. Порша). Однак сама концепція «міліційної армії» була вкрай погано розроблена і здебільшого нанесла шкоди Українській Народній Республіці, що і проявилось в її поразки у війні з більшовицькою УРСС. Саме тому, професійний

офіцерський корпус колишньої Російської армії, нехай і українізований, в цілому схвально наприкінці квітня 1918 р. зустрів гетьманський переворот Павла Скоропадського.

Никифор Олександрович Григор'єв-Серветник скоріше за все не був виключенням з цього правила. Він по факту автоматично перейшов до складу Армії Української держави після чого, імовірно на початку літа 1918 р. отримав посаду сотника (командира роти) 17-го Олександрійського (колишнього 58-го Прагського) піхотного полку Запорозької дивізії (яка в той час знаходилася у стадії переформування на корпус) Збройних сил Української держави (Тинченко, 2007, с. 122).

Втім, при всіх розкладах, ця посада абсолютно не відповідала вже штаб-офіцерському званню, висузі років, бойовому досвіду та заслугам Н. Григор'єва і де-факто була його пониженням в службі й образою з моральної точки зору. Російське офіцerstvo за своїм походженням напередодні Першої світової війни було загальностановим. Не дивлячись на те, що за війну його чисельність зросла приблизно у п'ять разів, на 1917 р. кадрові офіцери займали посади не нижче командира полка чи батальйону. Лише низові ланки займали офіцери військового часу, більшість з яких виходило з селянства. Н. Григор'єв, теж виходець з селянства, був як раз напередодні Великої війни кадровим офіцером, На момент гетьманського перевороту, Н. Григор'єв був відносно молодий - 34 роки підполковник, який в умовах трансформації Запорозької дивізії на корпус беззаперечно розраховував на нові в цьому з'єднанні посади, тим більше, що по факту вони і так створювалися. Як мінімум командиром батальйону – логічна наступна посада після його командування окремими навчальними командами 35-го Запасного піхотного полку, які прирівнювалися до окремих рот, Н. Григор'єв міг стати без проблем. Втім адекватної для нього посади у гетьманському війську не знайшлося і свій батальйон так і не отримав.

Тому не є дивним той факт, що продовжувати свою військову службу Н. Григор'єв відмовився. Він залишає Армію Української держави на знак незгоди з політикою Гетьманату з питань підтримки німецького окупаційного режиму та виплати Німеччині надзвичайно великої контрибуції, відновлення поміщицьких латифундій, встановлення військової диктатури П. Скоропадського тощо.

Між тим О. Д. Бойко стверджує, що Н. Григор'єв за часів раннього Гетьманату був командиром Белгородського кінного полку (колишній 12-й уланський), що базувався в м. Проскурів (Бойко, 2004). Підтвердити оригінальними джерелами цю інформацію відомого українського історика не можливо. Однак і без джерельного підтвердження, таке призначення, дійсно з якісними підвищенням для Н. Григор'єва в умовах Гетьманату П. Скоропадського було мало вірогідним, навіть по формальним

ознакам. Регулярна кіннота у складі Російської армії завжди була елітним родом військ, а її офіцерський корпус – замкнутою кастою (Буравченко, 2007, с. 332). Н. Григор'єв – піхотний офіцер, більше того – розвідник (а це серед офіцерів, що пройшли Велику війну само по собі вважалося окремою кастою). Його призначення б командиром достатньо відомого (старшинство з 1701 р.) кавалерійського полку фактично носило би характер нонсенсу. Насамперед враховуючи те, що сам Гетьман П. Скоропадський був генерал-лейтенантом від кавалерії, а барку підготовлених й досвідчених офіцерів кінноти, в українізованих частинах Армії Української держави не було (через специфіку Першої світової війни, в тому числі й на Східному фронті, втрати серед офіцерів кавалерії були найменші). Однак, якщо б і було таке підвищення Н. Григор'єва по службі, він би навряд залишив її, оскільки це кардинально змінювало б на найкраще його кар'єру й статус. Тим більше не виступив би як керівником збройного опору гетьманському режиму на локальному рівні (що і відбулося через кілька місяців). Тому, як відомо, Н. Григор'єв зі служби пішов.

В сучасній українській історіографії, особливо серед дослідників, які популяризують вітчизняну історію і мало розуміються на військових справах, поширеною є думка про те, що Н. Григор'єв був «один із небагатьох, хто вмів думати, обстоювати власні принципи... й висловив свою думку та на знак протесту залишив збройні сили» (Черкаська). Однак існуючим документальним й мемуарним пластом такі твердження не підтверджуються. Більше того, навряд вони мали місце в реаліях літа 1918 р.

На наш погляд, причини виходу Н. Григор'єва влітку 1918 р. у запас лежать в площині загальної військової політики, яку в той час проводив військовий міністр – генеральний бунчужний О. Ф. Рагоза (1858-1919), а також у безпосередніх зв'язках Н. Григор'єва з Симоном Петлюрою та антигетьманськими організаціями які він очолював.

Стосовно політики О. Ф. Рагози, яка передбачала отримання усіма офіцерами Армії Української держави відповідної освіти юнкерського училища та наявність «зв'язків з Україною» (походження, володіння мовою тощо) у безпосереднього кандидата на відповідну командну посаду (Герасименко, 1928, с. 25; Пиріг, 2014, с. 94), то всім цим параметрам Н. О. Григор'єв відповідав без сумніву. Втім посади адекватної його звання, досвіду та стажу в Армії Гетьмана не знайшлося. І сам Н. Григор'єв не міг не бачити й того, що на перспективні для нього посади призначаються офіцери, далеко без таких міцних, як у нього «зв'язків з Україною».

І це відбувається на фоні загальної політики Гетьмана П. Скоропадського, яка носила прогерманський і не сприятливий насамперед для українського селянства характер. Голова Української

держави робить ставку на відновлення великих поміщицьких латифундій, у чому була зацікавлена й німецько-австрійська окупаційна влада. Підтримуючи гетьмана, поміщики наполягали на тому, щоб дрібні селянські господарства, які були не спроможні забезпечити вироблення великих товарних партій сільськогосподарської продукції, як того вимагали від української сторони зруйновані війною Німеччина та Австро-Угорщина, підлягали ліквідації чи входженню до їх землеволодінь. Відповідно українські селяни, які вже отримали землю згідно як «Декрету про землю» Радянської влади від 7 листопада, так і III Універсалу Центральної Ради, де-факто лишалися її вільного володіння і по суті повинні були стати орендарями чи батраками у великих латифундіях поміщиків. Влаштувати їх такий розклад ні в якому разі не міг, рівно як і українських патріотів, представників лівих партій.

Вищевказане прагнення відновити поміщицьке землеволодіння з боку гетьманської влади різко контрастувало з тим, що Германська та Австро-Угорська імперії були не в змозі виконати своїх зобов'язань щодо постачання в Україну промислових товарів та сільськогосподарського інвентарю. А також і зброї для гетьманської армії. Сукупність всіх цих обставин дуже загострили і без того напружену політичну та соціально-економічну ситуацію в українському суспільстві, особливо на селі.

Наслідком цього стали репресивні дії гетьманських каральних загонів, які часто спиралися на допомогу німецьких та австрійських військових команд (підрозділів, до полку включно), які проводили насильницькі реквізиції сільськогосподарської продукції в українських селах. Більше того, зіткнувшись з селянським опором, гетьманська Державна варта та військові підрозділи окупантів чинили розправи, в тому числі й фізичні (розстріли) над активними учасниками таких протидій. А це в свою чергу лише провокувало населення на збройну відсіч як гетьманським так і германським й австрійським воякам.

В українському політичному суспільстві, в цих умовах активно формувалася як легальна так і нелегальна опозиція гетьману, які ставили в тому числі й задачу фізичного повалення гетьманського режиму. Українські політичні партії центристського та лівого напрямів збиралися очолити цю боротьбу та підшукували кандидатури для вирішення питання організації збройних формувань, особливо на місцях.

Саме тому, при звільненні з армії, в серпні 1918 р. Н. Григор'єв встановлює контакт із представниками «Української Національної Спілки» - центру легальної опозиції режиму гетьмана П. Скоропадського на чолі зі знайомим йому і їм шанованим С. Петлюрою. За твердженням А. Лисенка, підполковник Н. Григор'єв безпосередньо від цієї організації незабаром отримує завдання виїхати на свою батьківщину - у село Верблюжки, Верблюзької волості Олександрійського

повіту Херсонської губернії та організувати там масове повстання проти гетьманців, австро-німецьких окупантів та їх поплічників (Лисенко, 2008).

Висновки.

Таким чином, «протравивши» послідовно різноманітні джерела та історіографічні напрацювання, в тому числі й ті, які лише побічно на перший погляд торкаються тематики нашого дослідження, ми впевнено можемо констатувати факт того, що на весні – на початку літа 1918 р. з підполковником Григор'євим-Серветником відбувся психологічний злам. Саме він і привів до спочатку тактичної, а згодом і стратегічної трансформації Никифора Григор'єва від кадрового офіцера до повстанського отамана. Спробуємо пояснити нашу теорію.

Будь який представник офіцерського корпусу кожної регулярної армії в історії та сучасності, це насамперед здоровий кар'єрист, який чітко розуміє систему проходження служби і відповідно кар'єрного зростання в ній. Причому зростання це може бути поступовим, а може стати й кардинальним. Останнє можливо здебільшого під час воєн, коли просування по системі військових звань та посад іде швидко чи дуже стрімко (інколи навіть блискавично, чому хрестоматійний приклад – Наполеон Бонапарт).

Никифор Григор'єв це за 16 років військової кар'єри якісно засвоїв на власному досвіді. Оскільки перший суттєвий поштовх до його кар'єрного злету від унтер-офіцера до кадрового офіцера дала Російсько-японська війна (зліт в званнях та статусі), а другий – Перша світова (зліт в посадах). Приймавши сторону української влади в революційні часи 1917 р. Н. Григор'єв піднявся до штаб-офіцера, однак відповідної посади для нього в Армії Української держави, яку ми з повною впевненістю можемо класифікувати як першу українську регулярну армію (або армію держави) чомусь не знайшлося. Це дивно і для сучасного дослідника і скоріше за все це чітко зрозумів і вкрай болісно пережив сам Никифор Олександрович, оскільки по всіх параметрах він заслуговував на суттєве просування по службі уперед. Він був кадровим офіцером, відносно молодим – 34 роки, мав достатню вислугу років (фактично – 16, з точки зору тодішнього законодавства, коли рік бойових дій прирівнювався за 1,5 роки служби у мирний час – до 22-х), чималий бойовий досвід (2 війни, бойові нагороди), адміністративний досвід

(цивільний чи поліцейський чиновник у 1911-1914 рр. й командир двох навчальних команд), а в умовах боротьби за державність – повністю відповідав критеріям військового міністра Гетьмана, О. Ф. Рагози – був українцем, знав українську мову, активно прийняв участь в боротьбі за державність протягом 1917-початку 1918 рр. Більше того, він засвоїв кілька військових спеціальностей і мав беззаперечний послужний список.

Втім, у гетьманському війську він отримує посаду, яка не тільки не відповідала не лише вищепереваженим критеріям, а й формально – його військовому званню. І це в умовах вже анонсованого і розпочатого активного будівництва Збройних сил Української держави, де відповідні посади, як мінімум командирів батальйонів були...

Саме ця обставина (не знайшлося посади) в умовах майже ідеального співпадіння для позитивного, стосовно Н. Григор'єва результату (повна відповідальність його характеристики й послужного списку вимогам щодо офіцерів гетьманської армії да ще в ситуації її цілеспрямованої розбудови), психологічно зламала колишнього розвідника й комісара УНР. Зрозуміло, що після цього, позиція підполковника Григор'єва, рівно як і багатьох офіцерів колишньої імператорської армії, які на літо 1918 р. перебували в Україні, різко змінилася на антигетьманську. Втім характер Н. Григор'єва як бойового офіцера і офіцера-розвідника, тим більше ще відносно молодій людині вимагав активних дій (чи протидій гетьманському свавіллю). А тому він і скористався ідеєю С. Петлюри, якого поважав з Першого Всеукраїнського військового з'їзду про організацію місцевого гетьманській владі супротиву. І будучи справжнім українцем, який відверто любить свою малу батьківщину він після звільнення з військової служби прямує у рідне село Верблюжки. Там вже існують кілька різної чисельності та ефективності селянських повстансько-партизанських загонів до яких Н. О. Григор'єв і приєднується. Однак його харизма, військова освіта, бойовий досвід та спеціальність армійського розвідника миттєво виводить його на лідерські позиції в цьому повстанському антигетьманському на той момент русі, що стає стартом його нової, і як покажуть подальші події блискавичної кар'єри отамана – керівника повстанських загонів на Півдні України.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Болдырь, С., & Чернов, Е. (2010). Историографический образ: Опыт расширения методологического арсенала науки истории исторического познания. *Дніпровський історико-археографічний збірник*, (4), 147-155. <https://www.academia.edu/44660386>
- Бойко, О. Д. (2004). *Григор'єв Никифор Олександрович. Енциклопедія історії України: НАН України. Інститут історії України*. К.: Наукова думка. http://www.history.org.ua/?termin=Grygorev_N.
- Буравченков, О. В. (2004). *Дроздовський Михайло Гордійович. Енциклопедія історії України. Інститут історії України НАН України*. К.: Наукова думка, Т. 2: Г – Д. 467. [history.org.ua](http://www.history.org.ua).

- Буравченко, О. В. (2007). Кіннота. Енциклопедія історії України: у 10 т. НАН України Інститут історії України. К.: Наукова думка. Т. 4: Ка – Ком. 331-333. history.org.ua.
- Герасименко, Н. В. (1928). *Батько Махно. Мемуари белогвардейца*. (Монографія). Ленинград: Государственное издательство. <https://rev-lib.com/batko-mahno-memuary-belogvardejca/>
- Горак, В. (2013). Григор'євський повстанський рух (серпень 1918 – серпень 1919 рр.): питання історіографії» *Український історичний журнал*. 2 (509). 154-177. http://nbuv.gov.ua/UJRN/UIJ_2013_2_10
- Гуржій, О. (2004). *Історія війн і збройних конфліктів в Україні (Енциклопедичний довідник)*. К.: Видавництво гуманітарної літератури. resource.history.org.ua/item/0010214.
- Деникин, А. И. (1921). *Очерки русской смуты. Т. I. Крушение власти и армии. (Февраль-сентябрь 1917)* (Монографія) в 2 вып. Париж: J. Povolozky & Co, https://militera.lib/memo/russian/denikin_ai2/index.html
- Ковалева, О. Ф., & Чистов В. П. (2020). *Очерки истории культуры Южного Прибужья. (От истоков до начала XX века)*. Николаев: Тетра <http://www.reglibrary.mk.ua/index.php/149-elektronna-biblioteka/616-ocherki-istorii-kultury-yuzhnogo-pribuzhya-ot-istokov-do-nachala-khkh-veka-kniga-pervaya-iz-proshlogo-kulturno-zhizni-na-nikolaevshchine?showall=1&limitstart=>
- Краснознамённый Одесский: краткий исторический очерк (1970) Одесса: Маяк.
- Литвин, С. (б.д.). Суд історії: Симон Петлюра і Петлюріана. *Українське життя в Севастополі*. <http://ukrlife.org/main/evshan/petlyura2.htm>
- Лисенко, А. (2008). Во главе повстанческих масс. Атаман Никифор Григорьев. *Херсонский анархист*, <https://anarchyinkherson.narod.ataman03.html>
- Пиріг, Р. Я. (2014). Діяльність генерала Олександра Рогози на посаді військового міністра Української держави (травень-листопад 1918 р.). *Український історичний журнал*, (5), 88-101. history.org.ua.
- Постпозитивізм. (2024). *Енциклопедія Сучасної України. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України*, <https://esu.com.ua/article-880229>.
- Приказы о чинах военных 1916 года. - СПб, 1916. - 12 т. - Опис. по надп. на кн.; перед загл.: Высочайшие приказы. и Секретно. ... Ноября 1-го дня 1916 года - ноября 30-го дня 1916 года. - 1916. - разд. паг. С. 43. <http://elbib.shpl/nodes/13811-noyabrya-1-go-dnya-1916-goda-noyabrya-30-go-dnya-1916-goda-1916>
- Савченко, В. (2011). *Авантюристы Гражданской войны*. (Монографія). Харьков: Фолио. https://www.historybooks.com.ua/prosmotr_podrobnuy.php?id=6465
- Солдатенко, В. Ф. (1999). *Українська революція. Історичний нарис*. К.: Наукова думка. resource.history.org.ua/item/0007817.
- Список Г. г. офицеров 256-го пехотного Елисаветградского полка с отметкой, где кто находится. Лист 3. <https://gwar/documents/view/?id=88017433>
- Тинченко, Я. (2007). *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921 рр.)*. (Біографічний довідник). Книга 1. К.: Темпора <https://www.lit.me/books/oficerskij-korpus-armii-ukrainskoi-narodnoi-respubliki-1917-1921-read-227989>
- Отаман Григор'єв. (9 травня 1919 р.) *Універсал до українського народу*. [https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1919\(05\)09.otaman_grygorev.php](https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1919(05)09.otaman_grygorev.php)
- Черкаська, Г. (б.д.) *Никифор Григор'єв. Чинка Серветник*. https://uahistory.com/topics/famous_people/18119
- Цалик, С. Блог історика: 1917 рік. Як починалися українські збройні сили. <https://www.bbc.com/ukrainian/blog-history-39805758>

REFERENCES

- Ataman Grigor'yev. Universal k ukrainskomu narodu (9 maya 1919 g.). [https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1919\(05\)09.otaman_grygorev.php](https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1919(05)09.otaman_grygorev.php)
- Boldyr', S., & Chernov, Ye. (2010). Istoriograficheskiy obraz: Opyt rasshireniya metodologicheskogo arsenalа istorii istoricheskogo poznaniya. *Dneprovskiy istoriko-arkheograficheskiy sbornik*, (4), 147-155. <https://www.academia.edu/44660386>
- Boyko, O. D. (2004). Grigor'yev Nikifor Aleksandrovich. *Entsiklopediya istorii Ukrainy: NAN Ukrainy*. Institut istorii Ukrainy. K.: Nauchnoye mneniye. http://www.history.org.ua/?termin=Grygorev_N.
- Buravchenkov, O. V. (2004). Drozdovskiy Mikhail Gordeyevich. *Entsiklopediya istorii Ukrainy*. Institut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. K.: Nauchnaya mysl', T. 2: G – D. 467. history.org.ua.
- Buravchenkov, O. V. (2007). Konnitsa. *Entsiklopediya istorii Ukrainy: 10 t. NAN Ukrainy Institut istorii Ukrainy*. K.: Nauchnoye mneniye. T. 4: Ka – Kom. 331–333. history.org.ua.
- Cherkasskaya, G. (n.d.). Nikifor Grigor'yev. Chipka selfetchnik. https://uahistory.com/topics/famous_people/18119
- Denikin, A. I. (1921). *Ocherki rossiyskoy smuty. Krusheniye vlasti i armii. (Fevral'-sentyabr' 1917)* (monografiya) v 2 vyp. Parizh: J. Povolozky & Co, https://militera.lib/memo/russian/denikin_ai2/index.html
- Gerasimenko, N. V. (1928). *Otets Makhno. Memuary belogvardeytza. (monografiya)*. Leningrad: Gosudarstvennoye izdatel'stvo. <https://rev-lib.com/batko-mahno-memuary-belogvardejca/>
- Gorok, V. (2013). Grigor'yevskoye povstancheskoye dvizheniye (avgust 1918 – avgust 1919 gg.): voprosy istoriografii» *Ukrainskiy istoricheskiy zhurnal*. 2 (509). 154-177. http://nbuv.gov.ua/UJRN/UIJ_2013_2_10
- Gurzhiy, O. (2004). *Istoriya voyn i vooruzhennykh konfliktov na Ukraine (Entsiklopedicheskiy spravochnik)*. Izdatel'stvo humanitarnoy literatury. resource.history.org.ua/item/0010214.
- Kovaleva, O. F., & Chistov, V. P. (2000). *Ocherki istorii kul'tury Yuzhnogo Pribuzh'ya. (ot istokov k nachalu XX veka)*. Nikolayev: Tetra <http://www.reglibrary.mk.ua/index.php/149-elektronna-biblioteka/616-ocherki-istorii-kultury-yuzhnogo-pribuzhya-ot-istokov-do-nachala-khkh-veka-kniga-pervaya-iz-proshlogo-kulturno-zhizni-na-nikolaevshchine?showall=1&limitstart=>
- Krasnoznamennoyy Odesskiy: kratkiy istoricheskiy naris (1970) Odessa: Mayak. DOI ne predostavleno.

- Litvin, S. (n.d.). *Sud istorii: Simon Petlyura i Petlyuriana. Ukrainskaya zhizn' v Sevastopole*. <http://ukrlife.org/main/evshan/petlyura2.htm>
- Lysenko, A. (2008). Vo glave povstanchesikh mass. Ataman Nikifor Grigor'yev. *Khersonskiy anarkhist*, <https://anarchyinkherson.narod.ru/ataman03.html>
- Pirog, R. Y. (2014). Deyatel'nost' generala Aleksandra Rogozy v dolzhnosti voyennogo ministra Ukrainskogo gosudarstva (may-noyabr' 1918 g.). *Ukrainskiy istoricheskiy zhurnal* (5), 88-101. history.org.ua.
- Postpozitivizm. (2024). *Entsiklopediya srovenennoy Ukrainy*. K.: Institut entsiklopedicheskikh issledovaniy NAN Ukrainy, <https://esu.com.ua/article-880229>. [1]
- Prikazy o chinakh voyennykh 1916 goda. – SPb, 1916. – 12 t. – Opisaniye. po nadp. na kn.; Pered zagl.: Vysochayshiye prikazy. i sekretno. ...Noyabrya 1-go dnya 1916 goda - noyabrya 30-go dnya 1916 goda. – 1916. – razd. pog. S. 43. <http://elib.shpl/nodes/13811-noyabrya-1-go-dnya-1916-goda-noyabrya-30-go-dnya-1916-goda-1916>
- Savchenko, V. (2011). *Avanturyisty Grazhdanskoy voyny*. (monografiya). Khar'kov: Folio. https://www.historybooks.com.ua/prosmotr_podrobnuy.php?id=6465
- Soldatenko, V. F. (1999). *Ukrainskaya revolyutsiya. Istoricheskiy ocherk*. K.: Nauchnaya mysl'. resource.history.org.ua/item/0007817.
- Spisok, G. g. ofitserov 256-go pekhotnogo Yelisavetgradskogo polka s otmetkoy, gde nakhoditsya kto. Pis'mo 3. URL: <https://gwar.mil/documents/view/?id=88017433>
- Tinchenko, Y. (2007). *Ofiterskiy korpus Armii Ukrainskoy Narodnoy Respubliki (1917–1921 gg.)*. (Biograficheskiy spravochnik). Kniga 1. K.: Tempora.
- Tselik, S. Blog istorika: 1917 god. *Kak nachinalis' ukrainskiye vooruzhennyye sily*. <https://www.bbc.com/ukrainian/blog-history-39805758>